

VOLUME 2 NUMBER 2

1999

ISSN 1027-3875

JOURNAL
OF
AZERBAIJANI
STUDIES

AZƏRBAYCAN
ARAŞDIRMALARI
JURNALI

Volume 2 Number 2
1999

ORGANIZATIONAL CULTURE IN PRIVATE
HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY OF A NEW
PRIVATE UNIVERSITY IN BAKU, AZERBAIJAN

JOURNAL OF AZERBAIJANI STUDIES

Ray McGEE

AZƏRBAYCAN ARAŞDIRMLARI JURNALI

L INTRODUCTION

EDITOR

Hamlet Isaxanli

Dr. Professor, Khazar University, Azerbaijan

EDITORIAL BOARD

Turaj Atabaki

Associate Professor, Ph.D.Utrecht University, Faculty of Art, Holland.

Jamil Hasanli

Dr. Professor, State University of Baku, Azerbaijan.

Nasib Nassibli

Dr. Professor, Khazar University, Azerbaijan.

Evan Siegel

Ph.D., City University of New York Graduate Center, USA.

Michael G. Smith

Assistant Professor, Ph.D. Purdue University, Department of History, USA.

Tadeusz Swietochowski

Ph.D. Professor, Monmouth College, USA.

Nayereh Tohidi

Assistant Professor, Ph.D. California State University, USA.

EDITORIAL ASSISTANT

Hafiz Aliyev

Khazar University, Azerbaijan.

KHAZAR UNIVERSITY XƏZƏR UNIVERSITƏSİ

Copyright © 1999 by Khazar University Press
All Rights Reserved

JOURNAL OF AZERBAIJANI STUDIES

AZERBAIJAN STUDIES JOURNAL

EDITOR

Khazar University
11 Mehseti str., Baku 370096
Republic of Azerbaijan

370096 Azərbaycan Respublikası
Bakı şəhəri. Məhsəti küç. 11
Xəzər Universiteti

Tel: (99412) 217927 Fax: (99412) 989379

E-mail: market@azevt.com

<http://www.khazar.org>

EDITORIAL STAFF

KHAZAR UNIVERSITY PRESS

KHAZAR UNIVERSITY PRESS

OR

HIGHE

PR

I. INT

Higher
transforma
Union. A
compete w
new challe
higher edu
organization
education.

Whene
former So
institutions
are, unfo
institutions
independen
offering c
quality of
thoughts o
not be ign
private un
solid acad
universitie
and envisi
social tran

One r
organization
this topic

mək üçün vahid dövlət etnik və linqvistik bağlarlı gələn ictimai şur, bu inə səbəb olmuşdur. ATAA
yük dəyişikliklərə yol açan lərində Osmanlı və Rusiya bölgədəki bir çox etnik şına çıxmalarının başlançı tətəndə birləşməsini təbliğ təşəkkül etmiş və qısa bir və Tərəqqi" cəmiyyətinin yini və etnik soy-kökü ön dövründə böyük vüsətlə ələn, Krim, Qafqaz və s.) ad və Tərəqqi"nin liderləri k mühəribənin gedisatındakil edərək, oralardakı türk gerçəkləşdirmək isteyirdi. əlbiyyəti, həmçinin, bəzi in mövqedə durması buna paycanı idi...

bağlı olan Müsavatçıların da Osmanlıların apardığı Məşrutə hərəkatının və komativi olan Azərbaycan etmələrinə rəğmən, digər on hər cür ideologiya və mənada, onların siyasi Azərbaycan Demokratlarının kimisi, eyni coğrafi arealda və burada, ortaq tarix və əğsu etnik soy-kökə olan və ortaq dövləti özlərini ni ifadə etməyin yeganə

HATAİ ŞİİRİNDE ANADOLU VƏ ÇAĞATAY TÜRKÇESİ UNSURLARI

Mahmut SARIKAYA

(Erciyez Üniversitesi, Kayseri, Türkiye)

Dünya tarihinde XVI. asır Türk asridir. Bu asırda Orta Asya'da Şeybaniler, Hind Kit'ası'nda Babüriler, İran ve Azerbaycan'da Safeviler, Anadolu ile Avrupa'da Osmanlılar hakimdir. Şeybani Han, Şah İsmail Hatai, Babur Şah ve Yavuz Sultan Selim çağdaş devlet adamı, yazar ve şairlerdir.

Azerbaycan, Türkük coğrafyasının ortasında yer alır; Doğu Türkluğu ile Batı Türküğünün kesişme noktasındadır. Her ne kadar Oğuz boylarına mensup olsalar da İlhanlılar döneminde geniş ölçüde Türkler'in doğu etnisitesinden pay almışlardır.

Öte yandan, XV. asırın sonu ile XVI. asırın başlarında, Anadolu'dan Azerbaycan'a büyük kitlevi göçler olmuştur. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri sonucunda, buradaki bir çok Türkmen kabiləsi Erdebil Tekkesi'ne bağlanmış, bir kısmı onunla beraber silahlı mücadeleye katılmış ve gelerek Erdebil'e yerleşmiştir.¹

Şah İsmail zamanında ise, Anadolu'nun hemen her yerinde şia mensubu Türkmenler, büyük kütleler halinde, bu Türkçe cezbeli şiirler söyleyen "Şeyh Şah"ın yanına koşmuşlardır. Faruk Sümer'in eserinde bu Türkmen oba, oymak ve kabilelerinin hepsi etrafında tanıtılmaktadır: Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Zü'l-qadr, Kaçar, Türkmen, Afşar, Bayat, Karamanlu, Çepni, Bayburtlu, Hinılı, Bozcalu, Sil Süpür, Alpavut, Cakırlı, Sa'dlu, Otuz İki vs.²

Bunlar gerek tekke, gerek sarayda, gerekse orduda büyük ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Komutanlıklar ve valilikler hep bu Türkmen beylerinin elinde olmuştur. Bütün bu boyalar tabii ki Anadolu ikliminden sesler ve sözlerle gelmişlerdi ve içlerinde yazarlar ve şairler de vardı.

Ayrıca, bu şair padışahın sarayında doğu ve batı ediplerinin eserleri okunurdu.

Hatai'nin üzerinde en çok Ali Şir Nevayı, Habibi, Nesimi ve Fuzülü'nin tesir bıraktığı kabul edilir.³

İşte, Hatai şiirinin dili bu iklimin dilidir.

Biz bu tebliğimzde, Hatai şiirini karşılaştırmalı olarak üç kaynaktan takip ettiğim:

1. Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hatayileri, İbrahim Arslanoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1992.
2. Şah İsmail Hatayı, hazırlayan: Hamid Araslı, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Elage Cem'iyetinin Neşriyatı, Bakü 1946.
3. Şah İsmayıl Hetayi'nin Leksikası, Minaye Cavadova, "Elm" neşriyyatı, Bakü 1977.

Bunlardan doğru okunmuş olmakla birlikte, Arslanoğlunun eserinin bir noksanı var: Transkripsiyonsuz neşirdir. Ama, en güvenilir ve en eski nüshası esas alınmıştır.

Hamid Araslı, Hatai'nın eserini adeta günümüz Azerbaycan Türkçesi'ne aktarmaya çalışmıştır.

Minaye Cavadova'nın eseri ise, ilmi değeri çok yüksek bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

1. Sümer, Faruk: Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, TTK yay., Ankara 1992.
2. Hinz, Walther. Uzun Hassan ve Şeyh Cüneyd, TTK yay., Ankara 1992, çev. Tevfik Bıyikoğlu.
3. Aslanoğlu, İbrahim: Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hataileri, Der yay., İstanbul 1992.
4. Araslı Hamid: Şah İsmail Hatai, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Alaka Cem'iyetinin neşriyatı, Bakü 1946.
5. Cavadova Minaye: Şah İsmayıl Hetayi'nin Leksikası, "Elm"" neşriyyatı, Bakü 1977.
6. Eckmann, Janos: Çağatayca El Kitabı, çev, Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1988.
7. Eckmann, Janos - Mansuroğlu, Mecdut: Tarihi Türk Şiveleleri, Fundamenta'dan çev. Mehmet Akalın, TKAЕ yay., Ankara 1988.
8. Gabain, A. Von: Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın,

HATAİ Şİİ

TDK

9. Ergin

10. Karal

Anka

11. Bana

İstan

12. Kar

MEE

13. Erasl

Anka

14. Yüce

15. Aptu

16. Ergi

17. Diva

18. Kuta

Az.T

Çağ.I

çev.

EAT

ET

MEB

OT

S.

TDK

TKA

TT

TTK

yay.

HATAİ ŞİİRİNDE ANADOLU...

- TDK yay., Ankara 1988.
9. Ergin, Muharrem: Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yay., İstanbul 1985.
  10. Karahan, Leyla: Erzurumlu Darir Kissa-i Yusuf, TDK yay., Ankara 1994.
  11. Banarlı, Nihat Sami : Resmi Türk Edebiyatı Tarihi, MEB yay., İstanbul 1971.
  12. Karamanlıoğlu, Ali Fehmi: Seyf-i Sarayı Gülistan Tercümesi, MEB yay., İstanbul 1978.
  13. Eraslan, Kemal: Ali Şir Nevayi Mizanü'l-Evzan, TDK yay., Ankara 1993.
  14. Yüce, Nuri: Mukaddimetü'l-Edeb, TDK yay., Ankara 1988.
  15. Aptullah Battal: Ibni Mühenna Lügati, TDK yay., Ankara 1988.
  16. Ergin, Muharrem: Orhun Abideleri, Boğaziçi yay., İstanbul 1988.
  17. Divanü Lügati't-Türk Dizini, TDK yay., Ankara 1972.
  18. Kutadgu Bilig III- İndeks, TKAE yay., İstanbul 1979.

KISALTMALAR

Az.T	= Azerbaycan Türkçesi
Çağ.T	= Çağatay Türkçesi
çev.	= çeviren
EAT	= Eski Anadolu Türkçesi
ET	= Eski Türkçe
MEB	= Milli Eğitim Bakanlığı
OT	= Orta Türkçe
s.	= sahife
TDK	= Türk Dil Kurumu
TKAE	= Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
TT	= Türkiye Türkçesi
TTK	= Türk Tarih Kurumu
yay.	= yayınları

I. HATAİ DİVANININ SÖZ HAZİNESİNDE ANADOLU TÜRKÇESİ UNSURLARI:

A. FİİLLER:

arın-: "temizlen-", ET: arıg`dan. g sesinin düşmesiyle aru; sonra isimden fiil yapma "-n" ekiyle arın- olmuştur. TT`de yaygın olarak kullanılır. "Aralıhdan küduretler arındı." (104/161)⁴

bul-: Az. T`de tap-

Misal: "Visaline iren dirler hayat-ı cavidan buldı." (74-86); "Cemalin göreli can buldım ey can/yüzini nur-ı iman buldım ey can." (91-129); "Kamu derdlülere derman bulundi." (101-154); "gice gündüz isteğim dildar-ı yarıml bulmuşam." (82-109).

Çihar-: TT: çıkar-, Az.T: çihart-

Misal: "Çünkü zulmetden çiharmaz gönlimi şem`-i ruhin..." (47-29); "çiharan Yüsufı çah-i beladan..." (53-42).

ir-: Günümüz TT`nde er-; Az.T`de yet-, ulaş-, govuş, dey-; EAT: ir-.

Misal: "visaline iren dirler hayat-ı cavidan buldı. " (74-86).

San-: TT: san-, zannet-. Az. T: zenn elemek. ET: saqın -.

Misal: "sanasın kim görünür il gözine gökden hilal. " (74-88).
"sanma kim buldım şifa." (148-257).

Quşan-: Az.T: qurşanmag TT: quşan -

Misal: "kuşanur gönlüm ser-i zülfün hayalin der-miyan" (62-59).

Var-: (bir yere) "git-". Az.T: git-, get-.

Misal: "sen var işine baht-ı siyahım yeter mene." (41-21). "varmış andan hatem-i mühr-i Süleyman eylemiş." (141-242).

Yah-: Az.T: yandırmag.

Misal: "bir kulunu oda yahub qıldı fi nuri`s-saqar. " (106-164); "fıraq ü ateş ü derd ü elemeler bağrimı yahdi. " (33-2).

Yüri-: "git-". AzT: git-, get-.

Misal: can ü dilden geçmemişsen, yüri dildar isteme. " (39-16).

Yut-: Az.T: udmag.

Misal: "Yünusu derya içinde yutduran bir balığa." (106-164).

Vir-: Az.T: ver-, EAT: vir-.

Misal: "virgil muradın ya ilah." (54-43).

yle aru; sonra
TT'de yaygın
04/161)
-86); "Cemalin
n ey can." (91-
01-154); "gice
)).
in..." (47-29);
y; EAT: ir-
36).
4-88).
(62-59).
1-21). "varmış
2).
5-164); "firaq ü
39-16).
164).

B. İSİMLER:

Ağu: ET: ağu, TT: ağu, Az.T (halk ağızı): ağı, "ağzin ağı dadsın..."

Misal: "bağrımın kanın ki gördim ağılu aşımdır ol." (76-92).

Ayru: "ayrı". TT: ayrı, Az.T: ayrı, EAT: ayru, ET: ayruq.

Misal: "ta ki senden ayru düşdim..." (35-7).

Dahi: "da, bile" anlamında edat. TT: dahi, EAT: dahi, ET: taqi.

Misal: "ay dahı taban dürür..." (128-209).

Doğru: TT: doğru, Az.T: düz.

Misal: "olamaz doğrusı can bağı içre." (74-87).

Dün: TT: dün, Az.T: dünen, düngin, ET: tün "gece"".

Misal: "nasıh aydır dün mene terk eyle anın işkini". (75-90);

"ta ki dün meclisde ney feryad ü zarım dinledi

ağlaşur bağın delüb bu nale vü zarım kimi." (63-62).

Dürlü: TT: türlü, Az.T: cür, EAT: dürlü, ET: türlüg.

Misal: "gönlime cem' oldı yüz min dürlü sevda-yi siyah." (98-146).

Eşig: Çağ.T: işig, TT: eşik. Manası: Asitane, kapı, giriş çıkış yeri. Az.

T'de manası: dışarı, çöl.

Misal: "eşigi itlerinin kemteridir." (127-207).

Gündüzin: TT: gündüzün, Az.T: günüz, gündüz, ET: küntüz.

Misal: "gündüzin ta şam olnca isterem her su seni." (68-72).

Gökyüzü: TT: gökyüzü, Az.T: gög, göy, ET: kök.

Misal: "Ebr-i nisan cuşa geldi, tökdi rahmet yağmurun gökyüzinden
yeryüzine dür-nisar oldı yine." (48-30).

Görmeden: TT: görmeden, Az.T: görmemiş, görmemişden, Çağ.T:
görmey.

Misal: "akıl idim dünyada Leyli cemalin görmeden." (49-32).

Qarşu: TT: karşı, AZ.T: gabağ. Manası: ön, karşı. Aşık Elesker'de:

Aleksandropol Gümüşehrinde
çihilpdi garşima bir urum gizi
salam verdim salamımı almadı
ne gati gavirdı bu urum gizi.

Hatai'den misal: "mihr-i ruyin meh teki karşumda dutmiş ol peri. "

(67-69).

Kendü: TT: kendi, Az.T: öz, özü, ET: kentü.

Misal: "bilmeyen kendü vücudın haqqı bilmez lacerem ".(54-45).

Laf: TT: laf. Manası: söz.

Misal: "ulu kim laf ider, meydane gelsün ". (104-161).

Olınca: TT: olunca. Manası: oluncaya kadar, olduğu zaman. Az. T: olana geder, olanacan, olan vaht.

Misal: "gündüzin ta şam olınca isderem her su seni." "(68-72).

Ulu: TT: ulu. Manası: yüce. Az.T: uca, üsgek. Çağ.T: uluğ. ET: ulug.

Misal: "ulu kim laf ider meydane gelsün ". (104-161).

Ululuğ: isder isen gullug eyle. (40-17).

Sencileyin: TT: sencileyin. Manası senin gibi.

Sen - ce - leyin

ekv. Zarf yapan ek

(eşitlik)

Leyin < lay - i - n (qa - lay: "nasıl ": Kazak Türkçesi.)
gibi y.s. ins. gibi

Misal: "her kime kim sencileyin bir peri-veş yar ola. "(33-3).

şimdi: TT: şimdi, Az.T: indi, ET: uş imdi , imdi.

Misal: "simdi mansurem meni bir dare göndermek gerek. "(72-81);
"seyl oldı daşdı simdi beher su gelir gider. "(109-171).

toprağ: TT: toprak, Az.T: toprah, Uygur Türkçesi: topu, ET: topurğıaq.

Misal: "bu Hatainin yerin hecrinde toprağ itmegil. "; "ayağın altında
topraq cism-i bimarın-dürür. "(136-230).

Uyhu: TT: uyku, Az.T: yuhu.

Misal: "menim pervin teki çeşmim giceler uyhusuz qaldı ". (90-127);

"her gice özge gözlere uyhu gelür gider ". (109-171).

Üşde: TT: işte, Az.T: aha, ahən, ahana, budu.

Misal: "terk idüb qoydim giderem hanümanı mülküüş hicrin itdi men
garibi üşde gör avareler. "(110-174).

Yağmur: TT: yağmur, Az.T: yağış, Çağ.T: yamğur. ET: yağmur,
yamğur.

Misal: "ebr-i nisan cuşa geldi tökdi rahmet yağmurun. "(48-30).

Yürek: TT: yürek, Az.T: üreg.

Misal: "tiğ-ı işkin yüregimni sad-hezaran pareler". "(109-173).

Yüz: TT: yüz, Az.T: üz "sifet ".

Misal: "ağ yüz üste ol qara zülfün perişan eyleme ". (39-15); "yüzini
ışq ehli ger görirse ey hub-ı huten..." "(111-178).

II. FİİL ÇEKİMLERİNDE ANADOLU TÜRKÇESİ UNSURLARI

A - GENİŞ ZAMAN ÇEKİMLERİ

1. Geniş Zaman III. Çokluk Şahis: dirler:

TT: derler, Az.T: deyerler, diyerler, EAT: dirler.

Misal: "visaline iren dirler hayat-i cavidan buldi ". (74-86).

Bazen aynı yerde hem Anadolu, hem Azerbaycan sahasında kullanılan şekilleri bir arada görüyoruz:

"bir meseldir kim diyerler gencin üste mar olur
zülf içinde hüsnin ol genc-i nihan olmuş-dürür ".
(139-237);

"ger felek yüzünde dirler mah-i tabandır şeref
tal'atın yer üste mah-i asman olmuş-dürür ". (139-
237).

2 - Geniş Zaman Menfi I. Teklik Şahis: "egmem""

TT: eğmem: Az.t: eğmenem, eymezem, eymerem. Hatai dilinde
egmem, EAT: egmem, Çağ.T: eymen.

Misal: "men ol şahbaz-ı kuhsaram baş egmem kulle-i qaf a" (33-2).

B - ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN:

1. Teklik II. Şahis: (-mişsin, -mişsin)

demişsin: TT: demişsin, Az.T: deyibsen.

Misal: "Hataiye demişsin cevr idem çoh yine lütf u yine ihsandır ey
dost" ". (144-246);

"alemi tarh eylemissin yare döndermiş yüzin". (105-163).

eylemişsin: TT: eylemişsin, etmişsin, Az.T: eyleyibsen, edibsen.

2. Teklik III. şahis: (-miş, -miş)

TT: -miş, -miş, -muş, - müş; Az.T: -ib, -ib, -ub, -üb
-ibdi, -ibdi, -ubdu, -übü

Misal: "Mahımı gördim ki yüzinden niqab almış gider". (109-171);

Ol sanem ra'na gider yer üste cekmis damenin". (109-171);

Haq lebinden gönçeni gülşende handan eylemiş. (105-163);

Aşiq-ı dil-haste gör dildare döndermis yüzin". (105-163);

Hatt u halin dutmiş ol la`lin kenarında maqam". (105-162);

Bu Hatai hasta-dil her dem ümid-i vasl için

Dösemisdir yüzini kapunda toprağ üstine". (50-35);

Yazılmış hatt u halin bi mürekkeb; (65-66);

Görmemişdir bağban der gülşen-i mina seni". (68-72).

3. İktidarı Birleşik Fiilin Geniş Zaman üçüncü Teklik Şahisi:
olamaz: TT: olamaz, Az.T: olabilmez, Çağ.T: bolamas, bola almas.

Misal:

Olamaz doğrusı can bağı içre

Qadi çün serv-i hoş-bala senin tek". (74-87).

S) Emir Kipinde

1. Teklik I. Şahis: "göreyim". TT: göreyim, Az.T: görüm.

Misal:

Göreyim anlar menüm gönlümde berhudar ola". (34-3);

Raqibi göreyim nabina olsun". (145-250).

2. Çokluk I. Şahis: "virelim". TT: verelim, Az.T: verek, vereğin.

Misal:

Gel meni çağır virelim derde derman mendedir". (121-197).

Ç) Çokluk I. Şahis İyelik Ekleri ve Şahis Ekleri (isim için ve fiil için çekim ekleri):

TT'de olduğu gibi -uz, -üz'dür. Bu ek Azerbaycan Türkçesi'nde genelikle -ik, -ik, -uk, -ük şeklindedir.

Misal:

Bugün abdallaruz azade ey şah

Cihanın qıyl ü qalinden beriyüz". (149-258);

Serhoşiz ruz-ı ezel peymane şahdan içmişüz". (104-160);

Çünkü sarrafuz bu bazar içre gevher gözleriiz

Almazuz her mühreni bazara söylen gelmesün". (104-160).

D. Şartlı Birleşik Cümlelerde:

a) "görirse". TT: görürse, Az.T: görse.

Misal: "yüzini ışq ehli ger görirse hub-ı huten". (111-178).

b) "idersen". TT: edersen. Az.T: etsen, eylesen.

Misal:

...derman idersen vaktidir". (129-219).

c) "aql ehli isen..." TT: aql ehli isen, Az.T: aql ehlisense.

Misal: "ey gönil aql ehli isen sevme hublar yüzini". (111-177).

d) "dirsen". TT: dersen, Az.T: deyersiste.

Misal: "aşiqam dirsen gönil şartı budır aşıqların / her ne kim canane qılsa cane hoş gelmek gerek". (72-82).

e) "dilersen". TT: dilersen, Az.T: dilesen, dileyersiste.

Misal: "yare yar olmağ dilersen gayrisin yar isteme". (39-16).

f) "geçmemişsen". TT: geçmemişsen, Az.T: geçmeyibsense.

Misal: "can ü dilden gecmemişsen yüri dildar isteme". (39-16).

g) "isterisen". TT: isterisen, istersen, Az.T: isdiyersiste, isdesen.

Misal: "ululug isterisen qulluğ eyle..." (40-47).

E. "mi" Soru Eki ile Kurulan Cümleler:

a) "sen midin" ve ya "sen miydin" TT: sen miydin?, sen mi idin?, Az.T: sen idin mi?, seniydin mi?

Misal:

Qarşudan dün gice geldin ey serv-i revanım sen miydin?"

Zinde qıldın üşbu cansız cism ü canım sen miydin?" (88-147).

b) "sen misen" TT: sen misin?, Az.T: sensen mi?

Misal: "sen misen yanımda cana yohsa habımdır menim?" (88-121).

s) "göz midir? yüz midir?" TT: göz müdür? yüz müdür?, Az.T: gözdü mü? yüzdü mü? veya gözdür mü? yüzdür mü?

Misal:

Göz midir ya çesm-i ahu yohsa nerkis mestidir

yüz midir ol yohsa mah-ı asmanımdır menim?"

DOĞU TÜRKÇESİ UNSURLARI:

AD Soylu Kelimeler:

Ana: "ona" En eski Türkçe'de "a" varlığı işaret yoluyla gösteren kelime olmalı. Daha sonra yalnız halde "o" ve "ol" şeklinde

karşımıza çıkmakla birlikte, yüzyıllar boyunca her sahada “a” şeklinde yaşamıştır. “ana: TT: ona, Az.T: ona, EAT: ana, Çağ.T: ana.

Misal: “vade-i devr-i qamerni dapşırur devran ana”. (35-6).

Anca: TT: öyle, öylesine, onun gibi; Az.T: ele, eyle; EAT: anca, Çağ.T: anca.

Misal:

Anca ahdi gözlerimden qanlı yaşam su-be-su”. (38-13).

Kelimenin diğer çekimli şekilleri de sıkça kullanılmıştır.

Misal:

Ademi oldır ki anda hüsн ü hulq u lutf ola”. (143-245);

Varmış andan hatem-i mühr-i süleyman eylemiş”. (141-242);

Ademi dime anı kim cübbe vü destar mest”. (143-245);

Mihr ü qahrinden anın aşüfte gönlüm gam yime”. (116-188).

Bay: Doğu Türkçesi’nde “zengin”. Az.T: bay ol-, mutlu ol-, on-.

Misal:

Ey hublar içinde tal'at-ı hüsн ile bay olan”. (92-113).

Birlen, birle, bile: TT: ile, Az.T: ile, ilen; ET: birle.

Misal:

Ey ki hicrin bendeni zar itdi qayğular bile”. (38-13);

Hatai gönlin aldin hande birle”. (103-102);

Döner hükümi birlen bu leyl ü nehar”. (153-260).

ceri: TT: ordu, Az.T: goşun, ET: çerig.

Misal:

Çin cerisi sanasen kim dutdi rum iklimini”. (69-74).

Osmanlı Türkçesinde: “yeniçeri” ordunun temeli sayılan askeri birliklerdir. Türkiye Çingeneler de “reis” yerine “çeribaşı” derler.

Çin: TT: gerçek, Az.T: gerçek. Doğu Türkçesi: Çin, şın (Kazakça).

Misal:

Haber vir hublar içinde yalandır bu haber cindir? (130-215).

Daşharu: TT: dışarı, Az.T: dışarı, eşik dışarı; ET: taşgaru, taşqaru.

Misal:

Meni daşharuda zar eyleyen sah”. (53-42).

Em: TT: ilaç, Az.T: derman, ET: em, im, yem.

Misal:

Derd-i işqından senin ger istesem em ne ola". (124-202).

Hande: TT: nerede, Az.T: harda, harada; EAT: qanda, ET: qanta.
(inim inim qantasın yağı meni sancti...)

Misal:

İsi sır olur anın her hande var seyyareler". (110-173).

Hem: "de, ve" bağlacı yerine kullanılmış. Bu Doğu Türkçesi özellikledir.

Misal: Cihane işq ile üryan gelenler

Gidende hem yine üryan degil mi?" (65-66). İmdi: TT: şimdi. Az.T: indi, EAT: imdi, Çağ.T: imdi, ET: emdi.

Misal: "Küfr aralıktan arındı imdi iman devridir". (127-208).

Qamu: TT: her, tüm; Az.T: hamı, hamısı, EAT: qamu, ET: qamağ, qamığ.

Misal: Halqa faş oldu qamu sərr-ı nihanım sen miydin?" (99-147); "Sən bəllişən vənən vənən" (101-154).

Qamu derdlülere derman bulundu". (101-154);
Qamunun küfr ile imanı vardır". (101-154).

Qat: TT: kat, huzur, makam; Az.I: yan, magam; EA1: qat, Kutadgu
Bilik: kat, huzur.

Bu Hatai qatına kim qıldılar ta’rif-i müşk”. (128-209).
Qatla; TT; kez, kerre, def'a; Doğu Türkçesi’nde (sevrek kullanılır)

Misal: qatla. 11. kez, kere, deň a, Doğu Türkçesi nde (seçerek kullanılmış) qatla.

Sormadım bir qatla hal-i perişanım sen miydin?" (98-147).
Kiyik: TT: gevik, Az.T: maral, ET: kiyik, keyik; Çağ.T: kiyik.

Misal:
Her kiyigin göbeginden nafe-i tatar mest". (143-245).

Munda: TT: burda, burada; Az.T: burda, burada, (ağızlarda: munda);
Çağ. T: munda.

Misal:
Bugün men munda yarımda n'eyler". (110-175).

Sahra içinde munca ki ahu gelür gider". (109-171).
 Ol: TT: o/ işaret sıfatı ve işaret zamırı); Az.T: o, EAT: o, ol; Çağ.T: ol,
 ET: ol.

Misal:

Niše kim ol zülfine mahrem hemiše şanedir". (124-202);
 Ol sebebden bidil oldım". (143-245); "ademi öldür ki..." (143-245).
 Men ol ya'kub nisbet zar qıldım". (143-246).

Sarı: TT: doğru, -e doğru; Az.T: sarı, -e teref; Çağ.T: sarı, ET: tapa.

Misal:

Azm idüb gülşen sarı seyran idersen vaktidir". (129-212).
 Sensizin: "-n"" instrumental (vasıta) ekidir. TT: sensiz, Az.T: sensiz,
 Çağ.T ve umumi Doğu Türkçesi: sensizin.

Misal:

Anca efgan itdim ey dürr-i melahat sensizin
 Çeşme-i çesmimden ahan bahr-i ummandır yine". (49-33).
 Sümük: TT: kemik, Az.T: sümük, Doğu Türkçesi: süngek, ET: sünük,
 sinük.

Misal:

Eridi iligim qaldı sümügim". (101-154).
 Şol: TT: şu, Az.T: bu, EAT: şol, Çağ.T: uş. (uş ol'dan).

Misal:

Şol perişan zülfuni ta görmişem ey ruh-ı qudş". (49-33).
 Tek, teki: TT: gibi, Az.T: tek, teki, tekin, kimi, kimin; EAT: teg, bigi,
 Çağ.T: teg, kibi; ET: teg.

Misal:

Ol dişin incüsi tek..." (111-178).
 Üş, üş: TT: işte, Az.T: aha, Divanü Lügati't-Türk: üş (şimdi, işte),
 Doğu Türkçesi: üş.

Misal:

Terk idüb qoydım gidermen hanümanı mülkü üş". (110-175);
 Üş yine güller açıldı, hare söylen gelmesün". (103-160).
 Yavuq: TT: yaqın (yavuklu = sevgili), Az.T: yovuh, yahin; ET: yağuq.
 Misal:

Beş yavuq qılımiş visalin birle hicran aresi". (70-78).
 Yeg: TT: iyi, yey; Az.T: yahşı, Kutadgu Bilig: yig, EAT: yig, ET: yig,
 yeg.

Misal:

Naqş-ı tavus istemen andan cemalin yegdürü". (128-209).

Yegrek: TT: daha iyi, yeyrek; Az.T: yahşıraq, EAT: yigrek, Çağ. T:

yigrek. (114-183) (114-183)

Misal:

Cemalün häriden yegrek boyun tubadan a'ladır". (114-183).

Yügüş: TT: çok, Az.T: çoh, EAT: öküş.

Misal:

Gitdi ol dilber besi derd ü bela qaldı mene". (41-21);

ne bela bil kim yügüş cevr ü cefa qıldı mene". (41-21);

Zahid öginme tali-i sa'dım diyüb yügüş". (41-21).

F İ I L L E R

Ayat-: TT: de-, söyle-; Az.T: de-, söyle-; Çağ.T: ay-, ayt-; ET: ay-.

Umumi Doğu Türkcesi ayt-.

Misal:

Ey dil ol şah qatına kendüsü vasfindan ayit". (72-82);

Ayıtdım qaşına işve qıl aydır ki göz üste". (52-40).

Bol-: TT: ol-, Az.T: ol-, EAT: ol-, Çağ.T: bol-, ET: bol-.

Misal:

Sana bu kün fekan valih bolibdir". (143-246).

Dur-: TT: ayağa kalk-, Az.T: dur-, Çağ.T: tur-, ET: tur-.

Misal:

Dur didim yarın kuyinden ey rakib-i rü-siyeh". (35-7).

Öt-: TT: aş-, geç-; Az.T: öt-, geç-; Çağ.T: öt-, ET: öt.

Misal:

Ey gönil vaqt-i bahar ötdi". (139-238);

Gam hadden ötdi". (147-255);

Dil niçün aram dutsın hadden ötdi intizar". (107-167).

Sağın-: TT: san-, zannat-; Az.T: zenn ele-; Çağ.T: sağın-, saqın-; ET: saqın- (düshün-, plan kur-.).

Misal:

Sinemi qarşu dutaram kuyine ol dilberin

Sağınuram dem-be-dem veysi qarandan bu gelür". (135-227);

Sağınmasun ki işqim serseridir". (127-207).

İsim Çekimlerinde:

a) Ünsüzle (konsonantla) biten kelimelerde genitif (ilgi hali) ekinin kullanılışı (-in, -in, -un, -ün yerine -nın, -nin eki ile).

Misal: "Heste bülbülnin maqamın menzil-i zağ itmegil". (96-92); "Men seninlen dilbera bir ahd ü peyman eylesem Müddeilernin içine dem-be-dem matem düşer". (111-178).

b) Ünsüzle (konsonantla) biten kelimelerde akkuzatif (yükleme hali) ekinin kullanılışı: (-ı, -ı, -u, -ü, yerine -nı, -ni)

Misal:

"Va`de-i devr-i qamern i dapşurır devran ana". (35-6);

"Tiğ-i işqın yüregimn i sad hezaran yareler". (109-173);

"Gögde isderdim men ol mahimn i buldim yerde üş". (83-109);

"Didemn i zar ü giryān eyleyen şah". (53-42);

"Bu cefalarn i qılan ol yar-ı meh-rüdir mene". (43-25).

Fiił Çekimlerinde:

1- Çokluk I. Şahıs:

(-ım, -im, -um, -üm yerine men)

a) Simdiki Zaman:

Misal:

"Ger müdbir isem heman senin men"

"Ger yahsi vü ger yaman senin men". (157-271).

b) Geniş Zaman (müsbet):

Misal:

"Ol dil-rüba ki tende çeker men cefasını". (57-50);

"Terk idüb qoymid gider men". (110-170);

"Gözim yaşın töker men". (130-214).

s) Geniş Zaman Teklik I. Şahıs (menfi):

Misal:

"Her vefasız dilbere virmen gönül ey dil-rüba"

"Bir senin tek dilber-i yar ü v efadar isterem". (78-97).

(TT: vermem, Az.T: vermenem, vermerem, vermezem.).

Naqş-ı tavus istemen, andan cemalin yeg dürür

Lafz-ı tüti dinlemen gütarın andan yahşidir". (128-209).

Ç) Öğrenilen Geçmiş Zaman

Misal:

Ta düşib men işqına hicrinde men zarım henüz". (148-257).

d) Emir Kipi Teklik I. Şahıs: (-gil, -gil).

Misal:

Zahida virme nasihat işqi men terk eylemen

Va'z ilen qorhudmagil imrüz ü ferdadan meni". (67-69);

Ey sanem yüzünde müşgin zülfini dağıtmagil

Bağrımın yüz dağı üste bir dahı dağ itmegil". (75-89).

Zahida virme nasihat işqi terk itgil deyü

Aşiqın allah bilür kim sevgüsü rahmandır". (116-188).

Hatai'de Yardımcı Fiil Tercihi

Türkçe'de en yaygın olarak kullanılan yardımcı filerden üç tanesi bir gurup oluşturmaktadır: et-, eyle-, kıl-. Türkçe'nin çeşitli sahalarında ve değişik devirlerinde, aynı durum için, bu üç yardımcı fiilden birinin daha çok kullanıldığı görülür. Günümüzde Türkiye Türkçesi'nin et- yardımcı fiilini, Azerbaycan Türkçesi'nin eyle-, ele- yardımcı fiilini ve Orta Asya Türkçesi'nin ise, kıl- yardımcı fiilini tercih ettikleri görülür. Hatai devrinde de Anadolu Türkçesi et-, Çağatay Türkçesi kıl- yardımcı fiilini tercih ediyordu. Hatai ise, eyle- yardımcı fiili yanında, bugün Azerbaycan Türkçesi'nde çok seyrek görülen et- ve kıl- şekilerini de çok sık kullanmıştır. Misal:

et-, -it-:

ah it- (109-170), harab it- (129-213), azm it- (129-212), nihan it- (129-211), yad it- (75-89), kiblegah it- (90-127), cuş it- (104-161), zar it- (38-13), nuş it- (39-17) vs.

Kıl-:

zinde qıl- (94-147), terkin qıl- (122-198), nerkise nisbet qıl- (111-177), nale qıl- (108-170), dualar qıl- (123-200), irşad qıl- (129-211), şad qıl- (128-211), cevr ü cefa qıl- (114-183), meded qıl- (54-43), rahm qıl- (75-88), şükür qıl- (83-109), işve qıl- (52-40), secde qıl- (39-17), yavuq qıl- (70-77) vs.

Hatai bazen Anadolu, Azerbaycan veya Çağatay sahisi özeliklerini aynı beyit veya aynı şiir içinde kullanır. Misal: “bir meseldir kim diyerler gencin üste mar olur”. “ger felek yüzinde dirler mah-i tabandır şeref”. (139-237). (aynı şiirde).
 “bilmezem niçün gözimden dür hicab itmişdürür”.
 “gam yimen gönlüm ki meskenbuldu işqin gençini”. (140-239). (aynı şiirde).
 “Aytdım ey dilber Hatai` ye cefalar qılma çoh
 Didi kim gam çekmegil, naz ü itabımdır menim”. (88-121). (aynı bettte)
 Egildim secde qıldım hanedane”.
 Nuş itdim şerbetinden qane qane”. (39-17).
 Derd-i hicrinden senin hergiz şikayet qılmazam
 Hiç ilac itmen taleb niçün ki dermandır mene.” (42-23).
 Zevqine aldanmagil mekri yükşadir dünyanın”. (55-45).
 Ey peri çoh işve-i hüsnine mağrur olma kim
 Mülk-i fani sanmagıl ne sene qaldı ne mene”. (40-19).
 Ger müdbir isem heman seninmen”. (157-271).
 Gögde isterdim men ol mahimni buldım yerde üş”. (83-109).
 Aynı şiirde.
 Bilmezem niçün gözimden dür hicab itmişdürür gam yimen gönlüm ki
 mesken buldu işqin gencini. (140-239).
 Aşıqam dirsən gönil şartı budır aşıqların her ne kim canane qılsa cana
 hoş gelmek gerek”. (72-82).
 Dilimizin her kelmesi mügeddesdir; goruna!
 Yurdumuzun her gayası mügeddesdir; goruna!
 diyen bu şair devlet adamının dil sınırları da, yurt sınırları da
 mühteşemdir. O, Türk Dünyası'nın bayraktarı gibidir.

İhmut SARIKAYA
ası özelliklerini
39-237). (aynı
40-239). (aynı
88-121). (aynı

NOTLAR

1. Hinz Walther, (Çev. Tevfik Biyikoğlu), *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK yayınları, Ankara 1992.
2. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, TTK yayınları, Ankara 1992.
3. İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hataleri*, s. 22, Der yayınları, İstanbul 1992.
4. Örnek metinleri İbrahim Arslanoğlu'nun eserinden aldık. Misra, beyit, kelime ve ibarelerin sonunda, parantez () içindeki ilk sayı sahife numarası, ikinci sayı ise şiir numarasıdır.

S u m m a r y**ELEMENTS OF ANOTOLIAN AND CHAGHATAYI
TURKISH IN THE POETRY OF KHATAI**

Mahmut Sarikaya

(University of Erciyez, Kayseri, Turkey)

XVI century is considered as the century of Turks in the world history. In this century the Turks were ruling everywhere: the Sheybanis in Central Asia, the Baburis in the Indian subcontinent, the Safavids in Iran and Azerbaijan, and the Ottomans in Anatolia and Europe.

Since Azerbaijan is located in the middle of the Turkic geography, it has historically played the role of cultural bridge between the Eastern and Western Turkic worlds. In other words, the geographical centrality of Azerbaijan to the Turkic world has led to its emergence as a pivot of the Turkic culture embodying in itself many elements from both Eastern and Western Turkic cultures. This was very apparent especially in the late XV - early XVI centuries when many tribes from Anatolia and Central Asia migrated to Safavid Empire, particularly to its heartland - Azerbaijan. Most of these tribes were either the admirers of Shah Ismail Khatai or the followers of the Shi'ism, a sect of Islam rapidly growing at that time.

All this had a great impact on the formation of the XVI century Azeri culture as a kind of hybrid of Eastern and Western Turkic cultures. Of

course, literature and language as elements of culture were not exceptions. Indeed, in this epoch the poems of Eastern Turkic poets were as popular as that of Western ones in Azerbaijan. Khatai himself was very much influenced by the writings of poets from all over the Turkic World such as Ali Shir Navayi, Habibi, Nasimi and Fuzuli. This can be easily felt in the poetry of Khatai...